

УДК 343.36

Ю.В. ОРЕЛ, канд. юрид. наук, Миколаївський національний університет імені В.О. Сухомлинського

ЗАГАЛЬНО-ПРАВОВІ СИСТЕМНІ ПРИНЦИПИ КРИМІНАЛІЗАЦІЇ ЗЛІСНОЇ НЕПОКОРИ ВИМОГАМ АДМІНІСТРАЦІЇ УСТАНОВИ ВИКОНАННЯ ПОКАРАНЬ

Ключові слова: адміністрація установи виконання покарань, виправна колонія, злісна непокора, інша протидія, криміналізація, кримінальна відповідальність, режим

Норми кримінально-виконавчого права України, що регламентують порядок і умови виконання й відбування покарання у вигляді позбавлення волі, передбачають для засуджених спеціальні правила поведінки, які впливають із режиму і умов відбування позбавлення волі. Перебуваючи в спеціально створених умовах, засуджені зобов'язані дотримуватися встановленого законодавством порядку та умов відбування покарання. У разі порушення нормальної діяльності кримінально-виконавчих установ, що виконують покарання у виді позбавлення волі, законодавець використовує засоби її захисту. Одним із них є ст.391 Кримінального кодексу України (надалі – КК України), яка передбачає кримінальну відповідальність за злісну непокору вимогам адміністрації установи виконання покарань.

В юридичній літературі проблеми кримінальної відповідальності за злісну непокору вимогам адміністрації установи виконання покарань досліджувалися у працях таких відомих вчених, як М.І. Бажанов, І.С. Власов, В.І. Горобцов, Т.М. Добровольська, В.І. Єгоров, М.І. Загородников, О.І. Зубков, В.Д. Іванов, К.В. Мазняк, О.С. Міхлін, М.О. Огурцов, О.М. Павлухін, Ш.С. Рашковська, О.Л. Ременсон, В.М. Трубников, І.М. Тяжкова та ін.

Однак зазначені автори у своїх роботах в

основному торкалися проблемних питань, пов'язаних із визначенням основних ознак складу злочину, передбаченого ст.391 КК України. В працях О.І. Лукашова та О.І. Плужник, присвячених проблемам кримінальної відповідальності засуджених за вчинення злісної непокори вимогам адміністрації установ виконання покарань, можна побачити певні спроби висвітлення питань соціальної обумовленості цього злочину [1, 2]. Звідси, метою статті є аналіз відповідності діянь, передбачених ст.391 КК України, розробленим наукою кримінального права загально-правовим системним принципам криміналізації. Її новизна полягає в тому, що автором вперше з'ясування соціальної обумовленості встановлення кримінальної відповідальності за вчинення злочину, передбаченого ст.391 КК України, проведено через аналіз загально-правових системних принципів криміналізації.

У науці кримінального права були розроблені принципи криміналізації – науково обґрунтовані і свідомо застосовувані загальні правила і критерії оцінки допустимості і доцільності кримінально-правової новели, що встановлює або змінює відповідальність за конкретний вид діянь [3, с.208].

Одними з них є системно-правові принципи криміналізації і декриміналізації суспільно небезпечних діянь тобто правила, які свідомо застосовуються при зміні Особливої частини кримінального законодавства, що задаються існуючою системою позитивного права та забезпечують належне включення того чи іншого складу злочину в чинне законодавство або, навпаки, таке виключення з нього окремої норми, що не порушує логічної стрункості та графічної досконалості закону, не погіршує його якостей, насамперед його системних характеристик [3, с.228].

Системно-правові принципи криміналізації поділяються на загально-правові та кримінально-правові системні принципи.

До загально-правових системних принципів криміналізації належать принцип конституційної адекватності, принцип системно-правової несуперечності, принцип міжнародно-правової необхідності та допустимості, принцип процесуальної здійсненності пере-

слідування.

Розглянемо на предмет відповідності зазначеним принципам положення, що містяться в ст.391 КК України, яка передбачає кримінальну відповідальність за злісну непокору вимогам адміністрації установи виконання покарань.

Принцип конституційної адекватності. Базою всього нашого законодавства, в тому числі кримінального і кримінально-виконавчого, є Конституція України. Як зазначає В.І. Борисов, «відповідно до принципу конституційної відповідності КК України не повинний, як у цілому, так і в частині окремих його інститутів, суперечити Основному закону держави» [4, с.75–81].

Зміст даного принципу полягає в тому, що існування статті 391 КК України ґрунтується на положеннях Конституції України, інших нормативно-правових актів щодо організації функціонування державних структур. При цьому в Конституції України містяться не лише загальні, але й безпосередні вказівки щодо цього.

Так, у ст.29 Конституції України проголошується право людини на свободу та особисту недоторканність. Разом з тим передбачається можливість арешту, тримання під вартою за мотивованим рішенням суду і тільки на підставах та в порядку, встановленому законом. Застосовуючи покарання, суд має на меті покарати винного, що необхідно і для захисту суспільства, і для задоволення почуття обурення і справедливості потерпілого та суспільства в цілому [5, с.343].

Відповідно до ст.62 Конституції України, особа може бути піддана кримінальному покаранню, коли її вина у вчиненні злочину буде доведена в законному порядку і встановлена обвинувальним вироком суду.

Реалізація державного примусу в його найбільш гострій формі, яким є кримінальне покарання, вимагає постійного контролю держави за виконанням покладених на засуджених каральних обмежень. З цією метою виконання кримінальних покарань визнається прерогативою (функцією) держави, для здійснення якої створюються спеціалізовані державні установи і органи.

Виконання покарань у виді позбавлення волі покладено на виправні колонії. Реалізація завдань із забезпечення виконання покарання покладається на адміністрацію виправних колоній.

Загальні конституційні положення вимагають законності в діяльності державних структур. У ст.19 Конституції України йдеться, зокрема, про те, що органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України.

У ст.68 Конституції України закріплене положення, що кожен зобов'язаний неухильно додержуватися Конституції України та законів України, не посягати на права і свободи, честь і гідність інших людей [6].

У зв'язку з цим ст.9 Кримінально-виконавчого кодексу України (надалі – КВК України) та п.29 Правил внутрішнього розпорядку установ виконання покарань чітко визначають обов'язки засуджених та встановлюють відповідні заборони щодо їх поведінки [7, 8].

Вимоги, які ставляться до засуджених і які закріплені у відповідних законах та інших нормативно-правових актах, є дуже важливими для здійснення процесу виправлення та ресоціалізації засуджених. Порушуючи ці вимоги, проявляючи злісну непокору законним вимогам адміністрації виправної установи або вчиняючи іншу протидію адміністрації у законному здійсненні її функцій, засуджений намагається протиставити себе адміністрації виправної установи, суспільству, державі, перешкодити виконанню вироку і досягнення цілей покарання, порушити нормальну роботу виправної установи.

Тому як один із засобів забезпечення належного режиму у виправних установах і є його кримінально-правовий захист, передбачений у ст.391 КК України.

Принцип системно-правової несуперечності криміналізації (декриміналізації) конкретного діяння. Його сутність полягає в необхідності усвідомити, чи не суперечить криміналізація діяння нормам інших галузей права, тобто чи не оголошує вона злочинним допущене або дозволене іншим чинним законом.

На відміну від попереднього цей принцип має не абсолютний, а відносний характер. Його дотримання здійснюється не шляхом обов'язкової відмови від криміналізації того, що могло б виявитися побічно чи прямо дозволеним іншою галуззю законодавства, але з прийняттям альтернативного рішення: або відмовою від криміналізації, або скасуванням норми, що перешкоджає криміналізації [3, с.231].

У розділі XVIII Особливої частини КК України передбачена відповідальність за діяння, які посягають на інтереси правосуддя, причому ці злочини порушують нормальну діяльність не тільки судової влади, а й органів, що сприяють процесуальній діяльності з виконання судом функцій правосуддя (органи прокуратури, досудового слідства та дізнання), а також тих органів, які виконують винесені судами вироки, рішення, ухвали та постанови [9, с.457].

У даному розділі виділяють окрему групу злочинів, які перешкоджають виконанню вироку і призначеного до відбування покарання. Це не тільки не суперечить нормам інших галузей права, але й покликано забезпечувати кримінально-правову охорону їх окремих положень, зокрема положень, які містяться у КВК України.

Так, ч.5 ст.46 КВК України містить положення, що стосовно особи, яка ухиляється від відбування покарання у виді виправних робіт, кримінально-виконавча інспекція надсилає прокуророві матеріали для вирішення питання про притягнення цієї особи до кримінальної відповідальності відповідно до статті 389 КК України.

У ч.2 ст.68 КВК України сказано, що стосовно особи, яка самовільно залишила місце обмеження волі або злісно ухиляється від робіт, або систематично порушує громадський порядок чи встановлені правила проживання, адміністрація виправного центру надсилає прокуророві матеріали для вирішення питання про притягнення засудженого до кримінальної відповідальності відповідно до статті 390 КК України [7].

На жаль, КВК України не містить вказівки про можливість притягнення до кримінальної відповідальності засуджених, які під час від-

бування покарання у виді позбавлення волі вчиняють злісну непокору вимогам адміністрації установи виконання покарань, але така можливість існує. Отже цілком виправданим є той факт, що в КК України закріплена кримінальна відповідальність засуджених за злісну непокору законним вимогам адміністрації виправної встанови.

При цьому вважаємо за необхідне доповнення ст.132 КВК України частиною третьою, в якій би містилося положення, що стосовно особи, яка вчинила злісну непокору вимогам адміністрації установи виконання покарань, адміністрація виправної колонії надсилає прокуророві матеріали для вирішення питання про притягнення засудженого до кримінальної відповідальності відповідно до статті 391 КК України.

Отже, ст.391 КК України, не тільки не суперечить нормам інших галузей права, але й покликана забезпечувати кримінально-правову охорону їх окремих положень.

Принцип міжнародно-правової необхідності та допустимості криміналізації. Цей принцип полягає, з одного боку, в необхідності систематично приводити кримінальне законодавство у відповідність до прийнятих на себе Україною міжнародних зобов'язань щодо боротьби зі злочинністю, а з другого – в обов'язковій попередній оцінці пропонованої зміни кримінального закону з позицій його відповідності названим зобов'язанням.

Даний принцип не суперечить можливості притягнення осіб, засуджених до позбавлення волі, до кримінальної відповідальності за вчинення злочину, передбаченого ст.391 КК України.

Так, у ст.5 Конвенції про захист прав і основних свобод людини від 04.11.1950 р. зазначено, що кожна людина має право на свободу та особисту недоторканність. Жодна людина не може бути позбавлена волі інакше ніж відповідно до процедури, встановленої законом, у випадках законного ув'язнення людини після її засудження компетентним судом [10].

Міжнародний пакт про громадянські та політичні права, прийнятий резолюцією 2200 А (XXI) Генеральної Асамблеї ООН від

16.12.1966 р., у ст.9 говорить, що ніхто не повинен бути позбавлений волі, інакше як на таких підставах і відповідно до такої процедури, які встановлені законом [11, с.12].

При вивченні вироків та архівних кримінальних справ стосовно осіб, засуджених за вчинення злочину, передбаченого ст.391 КК України, було встановлено, що більшість з них були визнанні судами винними за відмову від роботи на виробництві або за відмову у встановленому порядку виконувати роботи з благоустрою установи виконання покарань та прилеглої до неї території, а також для поліпшення культурно-побутових умов засуджених.

Відповідно до ст.4 вищевказаної Конвенції, жодна людина не може бути приневолена до примусової чи обов'язкової праці. Але в даному випадку термін «примусова чи обов'язкова праця» не охоплює будь-яку роботу, виконання якої звичайно вимагається під час ув'язнення.

Відповідно до ст.118 КВК України, засуджені до позбавлення волі повинні працювати в місцях і на роботах, які визначаються адміністрацією колонії. Засуджені можуть залучатися без оплати праці лише до робіт з благоустрою колоній і прилеглих до них територій, а також поліпшення житлово-побутових умов засуджених або до допоміжних робіт із забезпечення колоній продовольством. До цих робіт засуджені залучаються, як правило, в порядку черговості, в неробочий час і не більше як на дві години на день. Крім того, ст.6 КВК України називає працю серед основних засобів виправлення і ресоціалізації засуджених [7].

Обов'язок засуджених працювати відповідно до їх фізичних і психічних здібностей, засвідчених лікарем, підтверджений також ст.71.2 Мінімальних стандартних правил поводження з в'язнями [11, с.30].

Таким чином, як вказує М.Г. Детков, адміністрація кримінально-виконавчих установ має правову основу для примусового забезпечення виконання засудженими їх обов'язків працювати, з використанням при цьому всього комплексу заходів дисциплінарного впливу. У даному випадку елементи кари проявляють

себе в засобах забезпечення праці засуджених в умовах місць позбавлення волі [12, с.259].

Принцип процесуальної здійсненності переслідування. Сутність цього принципу полягає в тому, що норма кримінального закону буде практично функціональною і достатньо ефективною лише у разі, коли є реальна можливість доведення всіх ознак складу злочину. Як справедливо зазначають криміналісти, «будь-яка ознака складу злочину повинна бути сформульована таким чином, щоб факт її існування в більшості випадків міг бути виявленим та доведеним із достатнім ступенем достовірності, процесуально допустимими діями, без шкоди для моралі та соціально позитивних міжособистісних зв'язків людей» [3, с.232].

Причому ця вимога поширюється як на об'єктивні елементи діяння, так і на всі істотні моменти суб'єктивної сторони злочину, доведення якої становить найбільші труднощі та супроводжується найбільш частими помилками.

При порушенні кримінальних справ та розслідуванні злочинів, передбачених ст.391 КК України, необхідно встановлювати наступні данні, що підлягають з'ясуванню та доказуванню у кожній кримінальній справі:

1. Правомірність та законність перебування засудженого у виправній колонії певного рівня безпеки та відбування ним покарання у виді позбавлення волі.

2. Спосіб вчинення злочину. Типовим способом вчинення злісної непокори засуджених вимогам адміністрації установи виконання покарань є відкрита відмова від виконання зверненої до конкретного засудженого вимоги представника адміністрації виправної установи. Способами здійснення іншої протидії є такі:

– виведення з ладу виробничого агрегату, верстата, транспортного засобу, на якому особи, що відбувають покарання в місцях позбавлення волі, перевозяться на виробничий об'єкт, силового устаткування з метою припинення подачі електроенергії на виробничу ділянку, системи каналізації, водопостачання, теплопостачання та ін.;

– виведення з ладу кіноапаратури, інсценування або здійснення таких дій, які призводять до зриву виховних, культурно-масових,

навчальних, оздоровчих і інших заходів, наприклад, імітація дій, що вказують на групове (масове) захворювання, забиття цвяхами входних дверей клубу тощо;

– підбурювання інших засуджених до вчинення протидії адміністрації виправної установи [13, с.9].

3. Правомірність та законність накладення на засудженого дисциплінарного стягнення у виді переведення до ПКТ (одиначної камери) або на більш суворий режим відбування покарання. Для з'ясування цього факту необхідно встановити наступне:

– чи законно і обґрунтовано накладено стягнення у виді переведення до ПКТ (одиначної камери) або на більш суворий режим відбування покарання;

– відносно кого конкретно із представників адміністрації була вчинена злісна непокора;

– чи є вимога представника адміністрації законною;

– чи була ця вимога звернена персонально до конкретного засудженого;

– чи міг засуджений виконати цю вимогу та ін.

4. Чи не зняте стягнення достроково, скільки часу пройшло з моменту його відбуття [14, с.47–48].

Слід зазначити, що перелічені вище дані становлять основне коло обставин, що підлягають встановленню і доказуванню при розслідуванні злочину.

Як уже відзначалося, злісна непокора вимогам адміністрації установи виконання покарань має відкритий, публічний характер, відбувається, як правило, у присутності представника адміністрації виправної установи і інших засуджених, тобто в обстановці очевидності. Даний факт істотною мірою полегшує розслідування справи. Доведення винності особи, що вчинила злісну непокору, як правило, будується на показаннях свідків.

На відміну від злісної непокори законним вимогам адміністрації, інша протидія адміністрації виправної установи у здійсненні її функцій характеризується тим, що винний, як правило, не вступає в безпосередній контакт, у конфліктні відносини із представником адміністрації виправної установи, але своїми

діями створює певні труднощі в їхній діяльності. Протидія засуджених адміністрації виправної установи у здійсненні її функцій, як правило, заздалегідь планується, відбувається за відсутністю очевидців, продуманими способами, нерідко ретельно маскується. Ці обставини і створюють складнощі в розкритті та розслідуванні злочинів, оскільки вони нерідко мають латентний характер. Це підтверджує і аналіз практики боротьби зі злочинами, передбаченими ст.391 КК України, який показує, що питома вага іншої протидії в загальній структурі злочинності засуджених у виправних установах значно нижче злісної непокори [13, с.34].

Викладене свідчить про цілком реальну процесуальну здійсненність переслідування за вчинення злочину, передбаченого ст.391 КК України.

На сучасному етапі розвитку України можна констатувати об'єктивну необхідність кримінально-правової охорони суспільних відносин, що виникають з приводу встановленого порядку виконання і відбування покарання у виді позбавлення волі. Про це свідчить відповідність існування кримінальної відповідальності за злісну непокору вимогам адміністрації установи виконання покарань тим принципам, які обумовлюють необхідність її криміналізації, зокрема, загально-правовим системним принципам криміналізації.

ЛІТЕРАТУРА

1. Лукашов А. И. Уголовная ответственность за злостное неповиновение требованиям администрации исправительно-трудового учреждения : учебное пособие / А. И. Лукашов. – Мн. : Минская ВШ МВД СССР, 1990. – 66 с.

2. Плужнік О. І. Кримінальна відповідальність за порушення режиму відбування покарання у виправних установах та тримання під вартою: дис. ... кандидата юрид. наук : 12.00.08 / Плужнік О. І. – К., 2003. – 201 с.

3. Кудрявцев В. Н. Основания уголовно-правового запрета: криминализация и декриминализация / В. Н. Кудрявцев. – М. : Наука, 1982. – 304 с.

4. Борисов В. И. Решение вопросов осо-

бенной части в новом уголовном кодексе Украины / В. И. Борисов // Уголовное право в XXI веке : материалы Междунар. науч. конф. на юрид. фак-те МГУ им. М. В. Ломоносова (31 мая – 1 июня 2001 г.). – М. : ЛексЭст, 2002. – С. 76–81.

5. Кримінальне право України. Загальна частина : підручник / за ред. проф. М. І. Бажанова, В. В. Сташиса, В. Я. Тація. – 2-е вид., перероб. і допов. – К. : Юрінком Інтер, 2004. – 480 с.

6. Конституція України // ВВР України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.

7. Кримінально-виконавчий кодекс України // ВВР України. – 2004. – № 3–4. – Ст. 21.

8. Правила внутрішнього розпорядку установ виконання покарань / затв. наказом Державного департаменту України з питань виконання покарань : від 25.12.2003 р., № 275 // Офіційний вісник України. – 2003. – № 52. – Ст. 2898.

9. Кримінальне право України: Особлива частина : підручник / за ред. М. І. Бажанова, В. В. Сташиса, В. Я. Тація. – 2-е вид., перероб. і допов. – К. : Юрінком Інтер, 2004. – 544 с.

10. Закон України «Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, Першого протоколу та протоколів № 2, 4, 7 та 11 до Конвенції» : від 17.07.1997 р. // ВВР України. – 1997. – № 40. – Ст. 263.

11. Кримінально-виконавче право: Збірник нормативно правових актів / уклад. А. Х. Степанюк. – Х. : Право, 2005. – 464 с.

12. Детков М. Г. Научное и организационно-правовое обеспечение исполнения уголовных наказаний в виде лишения свободы в Российском государстве: исторический аспект и современность : монография / М. Г. Детков. – М. : ВНИИ МВД России, 1998. – 294 с.

13. Шурухнов Н. Г. Расследование злостного неповиновения и иного противодействия осужденных администрации исправительно-трудового учреждения : учеб. пособие / Н. Г. Шурухнов. – М., 1988. – 65 с.

14. Егоров В. И. Уголовная ответственность за злостное неповиновение требованиям администрации ИТУ / В. И. Егоров. – Рязань : Изд-во РВШ МВД СССР, 1986. – 68 с.

Орел Ю. В. Загально-правові системні принципи криміналізації злісної непокорності вимогам адміністрації установи виконання покарань / Ю. В. Орел // Форум права. – 2011. – № 1. – С. 742–747 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2011-1/11ojvudp.pdf>

Проводиться аналіз відповідності діянь, передбачених ст.391 Кримінального кодексу України, розробленим наукою кримінального права загально-правовим системним принципам криміналізації.

***

Орел Ю.В. Общеправовые системные принципы криминализации злостного неповиновения требованиям администрации учреждения исполнения наказаний

Проводится анализ соответствия деяний, предусмотренных ст.391 Уголовного кодекса Украины, разработанным наукой уголовного права общеправовым системным принципам криминализации.

***

Orel Yu.V. The General-Legal Systems Principles of Criminalization Malicious Disobedience to the Requirements of Administration of Establishment of Execution of Punishments

The analysis of accordance of acts, foreseen an article 391 Criminal code of Ukraine is conducted, developed science of criminal law to general-legal system principles of criminalization.